6. Rahvusvaheline kriminaalõigus

Inimkonnaga on sõjad alati kaasas käinud. Kuigi neis hukkunute koguarv on alates 1946. aastast vähenenud, võtavad sõjad igal aastal siiski tuhandeid elusid.[1] Peale surmade hõlmavad sõjad kõiksugu muud liiki vägivalda ja julmuseid: vägistamisi, sunniviisilisi abielusid ja piinamist, kui nimetada ainult mõnda.

Ilmselgelt ei piirdu relvakonfliktidest tulenev kahju pelgalt elu ja tervise mõjusfääriga, vaid ulatub elu igasse aspekti. Riigid, mis on konfliktis, ei saa või ei taha mõnikord inimesi kaitsta ega vägivaldsete ja julmade tegude toimepanijaid vastutusele võtta. Rahvusvahelise üldsuse roll on selles märgiline: me ei tohi vaadata lihtsalt kõrvalt, kuidas täiesti karistamatult pannakse toime jõhkraid kuritegusid ja kuidas ohvrite aitamine on ainult nende enda asi. Selliste põhiväärtuste nagu elu, vabadus ja rahu kaitse peaks olema meie kõigi huvi. Viimastel kümnenditel on muutunud rahvusvahelise kriminaalõiguse osa nende põhiväärtuste tagamisel üha kesksemaks.

Nagu kriminaalõigusega üldiselt nii on ka rahvusvahelise kriminaalõigusega keelatud üksikisikute teatud teod ja kehtestatud nende tegude sooritamise korral sanktsioonid. Selle poolest erineb kriminaalõigus (olgu riigisisene või rahvusvaheline) inimõiguste õigusest ja rahvusvahelisest õigusest, sest kriminaalõiguse alusel võetakse vastutusele inimene, mitte riik.

Rahvusvahelise avaliku õigusega reguleeritakse niisiis valdavalt riikide õigusi ja kohustusi, seevastu rahvusvaheline kriminaalõigus käsitleb eelkõige individuaalset kriminaalvastutust rahvusvaheliste kuritegude eest. Rahvusvahelise kriminaalõiguse eesmärk on kaitsta ühiskonna põhiväärtusi, võttes inimesi vastutusele humanitaarõiguse ja inimõiguste kõige raskemate rikkumiste eest. Rahvusvaheline kriminaalõigus on rahvusvaheliste eeskirjade kogum, milles on määratud kindlaks rahvusvahelised kuriteod ning millega reguleeritakse nende kuritegude uurimist, nende eest süüdistuse esitamist ja karistamist.[2]

Oluline on eristada, et iga rahvusvahelise mõõtmega kuritegu ei tähenda veel, et tegu on rahvusvahelise kuriteoga. Tihtilugu aetakse rahvusvahelisi kuritegusid (*international crimes*) segi piiriüleste kuritegudega (*transnational crime*). Piiriülene on

kuritegu, milline pannakse toime mitmes riigis.[3] Näiteks kui narkootikume transporditakse üle riigipiiri või inimkaubanduse raames tegutsetakse mitmes riigis, on tegu piiriülese kuriteoga. Neid kuritegusid rahvusvahelise kriminaalõiguse alusel ei menetleta. Peamised kuriteod, millega tegeleb rahvusvaheline kriminaalõigus, on sõjakuriteod, genotsiid, inimsusevastased kuriteod ja agressioonikuriteod (*core international crimes*).[4] Sellest võib järeldada, et rahvusvahelised kuriteod on inimõiguste ja rahvusvahelise humanitaarõiguse kõige tõsisemad rikkumised. Selle näited on Bosnia sõja ajal toime pandud Srebrenica genotsiid, mille raames tapeti 7000–8000 poissi ja meest[5] , vägistamislaagrid, kus vägistati tuhandeid tüdrukuid ja naisi, kuni nad rasestusid[6] , ning Rwanda genotsiid, kus 100 päeva jooksul tapeti umbes 800 000 tutsit[7] .

Seega võib öelda, et rahvusvahelise kriminaalõigusega hõlmatakse kuritegusid, mis riivavad nii tugevalt ühiskondlikke põhiväärtusi ja turvatunnet ning ohustavad rahu, et rahvusvaheline kogukond ei saa neid tähelepanuta jätta. Kuna kaalul on nõnda olulised õigushüved ning riigid ise olid kas võimetud reageerima või puudus selleks poliitiline tahe, tuli rahvusvahelisel tasandil luua standardid ja mehhanismid, mis tagavad ühiskonna põhiväärtuste kaitse universaalselt.

Rahvusvahelise kriminaalõiguse eesmärkideks on ühtlasi nimetatud õigluse saavutamist, karistamist ja kättemaksu, ajaloolise tõe väljaselgitamist, rehabilitatsiooni ja preventsiooni, konfliktijärgse ühiskonna lepitamist ning kestva rahu tagamist.[8] Inimeste vastutusele võtmine raskete rahvusvaheliste kuritegude eest on tähtis ning võib konflikti järel mõjutada ühiskonna ülesehitamist ja lepitamist. Teisalt on viimane kümnend näidanud, et ootus, et inimõiguste massilisi rikkumisi hakatakse ennetama, on olnud pigem optimistlik soovmõtlemine.

Selliste eesmärkide seostamisse rahvusvahelise kriminaalõigusega tasub suhtuda kriitiliselt, sest nii seatakse kriminaalõigusele ehk liigagi kõrgelennulisi ja idealistlikke ootusi. Ei tohi unustada, et ka rahvusvahelist kriminaalõigust mõjutavad poliitika ja rahvusvahelised suhted ning kaalukas osa rahvusvahelisest kriminaalõiguslikust vastutusest ja kriminaalkohtute tööst sõltub suveräänide poliitilisest tahtest ja koostöövõimekusest.[9] Üks markantsemaid näiteid on juhtum, kus Tšaad keeldus täitmast Sudaani presidendi Omar al-Bashiri vahistamismäärust sõltumata sellest, et Tšaad oli allkirjastanud Rooma statuudi ja seega nõustunud kohustusega teha Rahvusvahelise Kriminaalkohtuga koostööd.

See ei tähenda aga, et rahvusvahelise kriminaalõiguse seos inimõigustega on kuidagi näiline või kauge. Nii rahvusvahelise kriminaalõiguse kui ka rahvusvaheliste inimõiguste raamistike väljatöötamine said suure tõuke teise maailmasõja aegsetest julmadest tegudest ning soovist tagada, et need ei korduks või ei jääks vähemalt karistuseta. Ka rahvusvahelisi kohtuid võib vaadelda kui mehhanisme, mis kaitsevad inimõigusi ja arendavad inimõiguste õigust, võttes abstraktsed õigusmõisted ning püüdes neid elulistes olukordades rakendada, määratleda ja jõustada. Hoolimata kahe õigusharu kattuvustest tuleb meeles pidada, et need valdkonnad ei ole samad ja neid ei tohiks sellisena ka käsitada.

Rahvusvahelises kriminaalõiguses lõimuvad riigisisese karistusõiguse põhimõtted (nt *actus reus* ehk objektiivne teokoosseis või tegu, *mens rea* ehk subjektiivne teokoosseis või tahtlus) rahvusvahelise õigusega (nt tava- ja rahvusvahelised lepingud, humanitaarõigus).10 Just erinevate õigusharude ja doktriinide kokkupõrke tõttu on tegu kompleksse süsteemiga.

Kui näiteks inimõigused ja humanitaarõigus seavad prioriteediks ohvrite kaitsmise, siis kriminaalõiguses keskendutakse eelkõige kahtlustatavale, näiteks tagatakse menetlusel muu hulgas eraldi õiguslikud kaitsevahendid toimepanijale (õigus enda vastu mitte tunnistada jms). Seega on rahvusvahelisel kriminaalõigusel olnud keeruline ülesanne leida moodus, kuidas tagada eri õigusharude vahel orienteerudes nii toimepanijate vastutusele võtmine ja karistamine kui ka kannatanute õiguste kaitse.

- 1Rosers, M. War and Peace. – Our World in Data. – https://ourworldindata.org/war-and-peace (13.12.2021).
- 2Cassese, A. Cassese’s International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press 2013, lk 3−5.
- 3Gaeta, P. International criminalization of prohibited conduct. – Cassese, A. (koost). The Oxford companion to international criminal justice. Oxford: Oxford University Press 2009, lk 63–74.
- 4Werle, G., Jessberger, F. Principles of international criminal law. Oxford: Oxford University Press 2009, lk 54.
- 5Facts about Srebrenica. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Outreach. – https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/jit_srebrenica_en.pdf.
- 6Facts about Foča. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Outreach. –

https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/jit_foca_en.pdf. Vägistamisohvrite täpset arvu ei ole tuvastatud, hinnanguliselt jääb see 20 000 ja 50 000 vahele.

- 7Ohvrite täpset arvu on olnud paljude asjaolude tõttu keeruline tuvastada. Marijke Verpoorten on oma analüüsis üsna põhjalikult hinnanud erinevaid andmeid ja jõudnud tulemuseni, et hinnanguliselt tapeti Rwanda genotsiidi käigus 600 000 − 800 000 tutsit, vt Verpoorten, M. The death toll of the Rwandan genocide: a detailed analysis for Gikongoro Province. – Population 2005/60 (4), lk 331−367. − https://www.cairn-int.info/article-E_POPU_504_0401--the-death-toll-of-the-rwandan-genocide-a.htm?contenu=article (13.12.2021).
- 8Vt Damaška, M. Problematic features of international criminal procedure. – Cassese, A. (koost). The Oxford Companion to International Criminal Justice. Oxford: Oxford University Press 2009, lk 175–186.
- 9Parmas, A. Kriminaalõiguse võimaluste piirid. Eesti õigusteadlaste päevad, konverentsi ettekanne, 2016. − http://media.voog.com/0000/0038/9691/files/34Parmas.pdf.
- 10Cassese, A. Cassese’s International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press 2013, lk 3–5.